بەرەو دامەزراندنەوەی

کوردستانی قەفقازیا!

رەمەزان کەریم

پێویستە لەسەرمان ئەو دەوڵەتە دابمەزرێنینەوە کە بە شێوەیەکی نایاسایی لێیان داگیر کردووین، ئەوەش بە دەست دێنین، بە پشت بەستن بەو گۆڕانکارییانەی دوایی کە بەسەر رۆژهەلآتی ناوەڕاست و جیهاندا هاتوون، شان بە شانی هەوڵ و کۆششەکانی خۆمان، لە کاتی ئێستادا ئەوە بەدی دەهێنین، پێویستە لەسەر

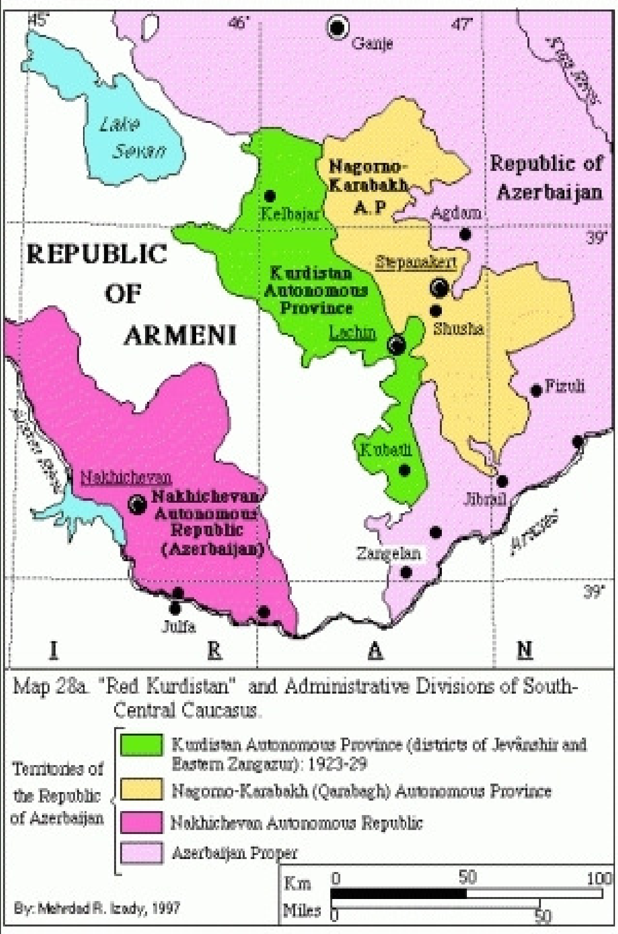

Map 28a. "Red Kurdistan" and Administrative Divisions of South-Central Caucasus.

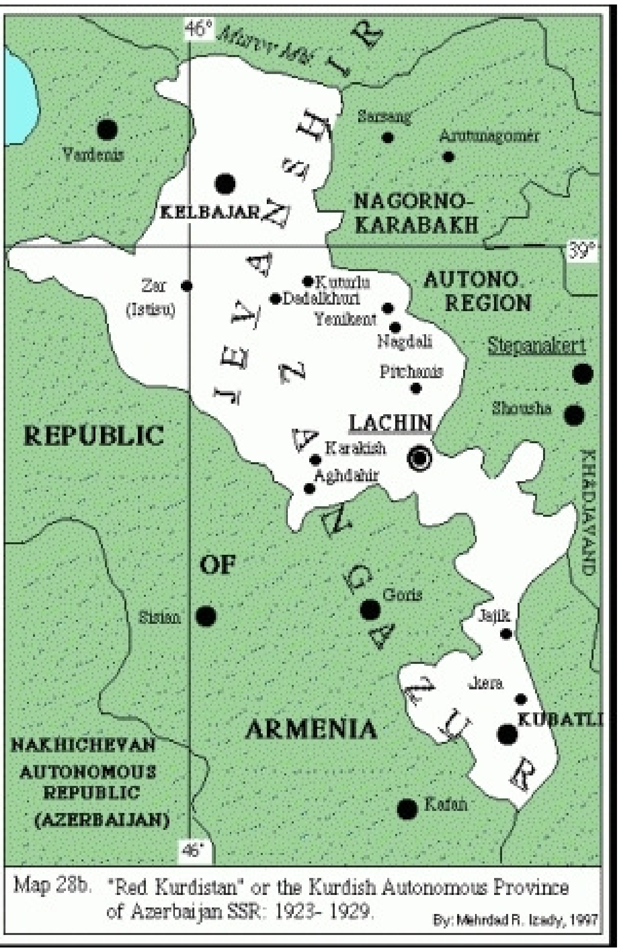

Map 28b. "Red Kurdistan" or the Kurdish Autonomous Province of Azerbaijan SSR: 1923- 1929.

کۆمەڵگای کوردی بە شێوەیەکی گشتی و کۆمەڵگای کوردی لە شارەکانی یەکێتی سۆڤیەتی جاران، کە بیر بکەنەوە و هەوڵەکانیان یەك بخەن بۆ چارەسەر کردنی کێشەکانی وەك ئەڵێن چوار پارچەی کوردستان، کە لە راستیدا پێنج پارچەیە و لە ناویشیاندا کوردستانی سوور. پێویستە دەست بەکاربین لە پێناوی دووبارە دامەزراندنەوەی کوردستانی سوور و ناوی لێبنێین (کوردستانی قەفقازیا)، من لەم بوارەدا ماوەیەکی زۆرە لە پەیوەندیدام لەگەڵ سەرۆکی کوردستانی سوور بەڕێز (وەکیل موستەفایف)، لەو باوەڕشدام ئەمجارە، کە جاری سێیەم و کۆتاییە، کوردستان لە قەفقازیا دروست دەکەین و هەموو پارچەکانی تریش یەك دەخەین و بەم شێوەیەش خەونی گەورەی هەزاران ساڵەی کورد بە دامەزراندنی کوردستانی گەورە بەدی دێنین، ئێمە ئەو نامەیەی سەرۆکی کوردستانی قەفقازیا (وەکیل موستەفایف)مان گەیاندۆتە سەرۆکی روسیا (میدفیدف) و کۆپییەکی نامەکەمان بۆ هەریەك لە سەرۆکی ئازەربیجان و ئەرمینیا ناردووە، لە نامەکەدا بە شێوەیەکی روون و ئاشکرا ئەوە نووسراوە کە کۆمەڵەی (مینسك) چارەسەری قەیرانی (کاراباخ) ناکات، بەڵکو دووبارە دامەزراندنەوەی دەوڵەتی کوردی لە چوارچێوەی سنوورە کۆنەکەی خۆیدا چارەسەری ئەم قەیرانە دەکات.

کورتەیەک دەربارەی مێژووی کوردستانی سوور و قەفقازیا

شەدادییەکان- دەوڵەتی کوردی لە قەفقاز، لە قۆناغی رووخانی خەلافەتی عەرەبیدا ٩٥١ز، پلە و پایەی والی ویلایەتی ئەرمینیا بە پایەتەختەکەی (دوین)ەوە، لە دەستپێکی ساڵی ٩٦٧ز وردە وردە بەهێز بوو، هەروەها شەدادییەکان فەرمان رەوایی ناوچەی ئاران و (گەنجە)ی پایەتەختیان کردووە، کە پێشتر لە ژێر ئیدارەی والی عەرەبی ویلایەتی ئەرمینیادا بوو، کە دوای داگیرکاری سەلجوقییەکان بۆ قەفقاز بوون بە شوێن کەوتووانیان، لە ساڵی ١٠٧٢ز بوون بە پاشکۆی پاشایەتی (بەغراتیت) ئانیسییەکان، پێکەوە ئیمارەتی ئانیسییەیان لە ناوەڕاستەکانی سەدەی پێنجەمدا دروست کرد، لە ژێر فەرمان رەوایی سالارییەکان (گەنجە) بوو بە پایەتەختی نەوەی کوردی شەدادی، لە ماوەی فەرمانداری (فچلون ١٠٣٠-٨٩٥)ز، (گەنجە) بەهێزتر بوو، لێرەدا شەدادییەکان قەڵایان دروست کرد، لەگەڵ کۆشك و شوێنی حەوانەوەی قافڵەکانی (خان) و دەستیان کرد بە سەکی دراو و لە دەوروبەری شارەکەدا قەڵای نوێ و تۆکمەیان دامەزراند، لە ساڵی ١٠٦٣ز دا دەروازە رازاوەکانی (گەنجە) دروست کران، بە گۆڕانی (گەنجە) بۆ

ناوەندێکی بەهێز و گەورە، رووبەرەکەیشی فراوان بوەوە و گەڕەکی بازرگانی و پیشەسازی نوێی تیا دروست کرا، ئاوریشم و پیشەسازی ئاوریشم سەرنجی نەك تەنیا کڕیاری ناوخۆیی بەڵکو بیانیشی رادەکێشا، وەکو ئاشکرایە فەرمانداری کورد (سەلاَحەدینی ئەیوبی)، کە دژی سەلیبییەکان بەرگری لە جیهانی ئیسلامی دەکرد، بە رەگەز سەر بە هۆزی (رەواد)ییەکان بوو.

)بهاءالدين بن شداد) سکرتێری تایبەتی سەرکردەی مەزن لە کتێبەکەیدا نووسیویەتی: (باوکی سەلاَحەدین لە دوین لە دایك بووە)، هەروەها (ابن الاسير) کە یەکێك بووە لە هاوچەرخەکانی (سەلاَحەدینی ئەیوبی) لە بارەی پێگەی جوگرافی (دوین)ەوە ئەڵێ: (باو و باپیرانی سەلاَحەدین لە دوینەوە، کە کەوتۆتە ئازەربیجانەوە، کۆچیان کردووە بۆ عیراق بۆ لای (مجاهدی بەهرۆزی)، کە دواتر باوکی (سەلاَحەدین)یان وەکو بەرپرسی قەلاَی تکریت دەست نیشان کردووە.

لە راستیدا باوکی (سەلاَحەدین) لە (دوین) لە دایك بووە و ئەیوبییەکان و شەدادییەکانیش لە نەوەی روادییەکان بوون، ئەمەش وامان لێدەکات باوەڕ بە بوونی پەیوەندییەکی نزیکایەتی لە نێوانیاندا بکەین. وەك پێشتریش ئاماژەمان بۆ کرد، کە شەدادییەکان لە رەچەڵەکدا سەر بە (دوین) بوون، وەکو زانراویشە دایکی شاعیری گەورەی رۆژهەلاَت (نیزامی گەنجەوی)، کە هەموو ژیانی لە (گەنجە) بەسەر بردووە، بە رەچەڵەك سەر بە نەوەی رەوادی بووە، (نیزامی گەنجەوی)یش لە پێشەکی داستانی (لەیل و مەجنون)ەکەیدا باسی ئەوەی کردووە کە دایکی کچی سەرکردەیەکی کورد بووە.

فەرمان رەوایی شەدادییەکان کە نزیکەی هەموو قەفقازیای گرتبۆوە بۆ ماوەی ١١٣ ساڵ بەردەوام بوو، لەو ماوەیەشدا شەدادییەکان فەرمانڕەوای (ئاران، نەخیتشڤان، گەنجە، بارد، دوبەیل و بەیلکان) بوون.

ناوچەی یان هەرێمی کوردستانی ناسراو بە (کوردستانی سوور)، بە زمانی ئازەریش (قزل کوردستان) بریتییە لە یەکەیەکی ئیداری لە چوارچێوەی ئازەربیجانی سۆڤیەتیدا، لە ساڵی ١٩٢٣ز دامەزراوە تا ساڵی ١٩٢٩ز، سەرەڕای ئەوەی کە زۆربەی دانیشتووانەکانی کورد بوون، بەلاَم هەرێمی کوردستانی نەیتوانی حوکمی زاتی بۆ خۆی دابڕێژی.

دابەشبوونی ئیداری:

ناوەندی یەکەی ئیداری- شاری لاچین بوو (تا ساڵی ١٩٢٣ز لە رووی ئیدارییەوە- گوند بوو- لە ساڵی ١٩٢٦ز ناوی لێنرا (ئابادەلیار)، دابەشی سەر شەش بەرێوبەرایەتی کرابوو: قەرەقشلاق، کالباجار، قوباتلنی، قوتورلی، کورد-گەنجی، و مراد هانلی. سەرجەم دامەزراوەکانی کوردستانی سوور لەبەر ئەوەی پێی نەدەوترا هەرێم، لە شوشە بوو.

دانیشتوان:

لە ساڵی ١٩٢٦زدا، ٥١,٢ هەزار کەس لە هەرێمەکەدا ژیاون، کە ٧٣% کورد بوون و ٢٦% ئازەری بوون، ژمارەی کوردەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەت ٤١,٢ هەزار کەس بوون و رێژەی ١,٨% ی دانیشتوانی کۆمارەکەیان پێك دەهێنا، کە زۆربەیان لە نێو ئاپۆرای رۆشنبیری ئازەربایجانیدا توانەوە و ئەوەش روون نییە کە ئاخۆ ئەمە لە ئەنجامی لێکچوونی رۆشنبیری و شێوازی ژیانیانەوە بووە، یاخود ناچار کراون. وەك ئەزانین کە تەنیا ١٧% واتە؛ ١٤,٢ هەزار کەس لەو کوردانەی لە ئازەربیجانی سۆڤیەتدا ژیاون زمانی کوردییان بە زمانی دایکی خۆیان داناوە.

هەندێك لە لێکۆڵەران پێیان وایە هۆی نەزانینی کورد بۆ خودی زمانەکەیان، بۆ ئەو بارودۆخە ئەگەرێتەوە کە یاسا و بڕیارەکانی دەسەلاتی فەرمان رەوای ئازەربایجانی سۆڤیەتی بەسەر کوردەکانیدا سەپاندبوو، بە رێگەخۆشکردن و نالەبارکردنی بارودۆخەکە بۆ فێربوونی زمانی کوردی.

پیتە کوردییەکان بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩٢٤ز، لەلایەن وەزارەتی رۆشنبیری کۆماری ئازەربیجانی سۆڤیەتییەوە دانران، بەلآم هەر لە شوێنی خۆیاندا مانەوە، (جۆزیە) پرۆفیسۆری پێشوو لە زانکۆی ئازەربیجان لە هەڵوێستیکیدا دژی شۆڕشی ساڵی ١٩٣٠دا، لە پەیمانگای ئازەربیجانی بۆ توێژینەوەی زانستی، لە گفتوگۆیەکیدا لە بارەی مەسەلەی کورد لە رۆژهەلآتی ناوەراستدا، ئەوەی راگەیاندووە: ئینگلیزەکان زۆر خزمەتی کوردی عیراقیان کردووە (ئەمەش کوردانی تورکیا بەلای خۆیدا رادەکێشی) لە پاڵ ئەم درۆ و دەلەسانەدا سیاسەتی نەتەوەیی یەکێتی سۆڤیەت شێوێنرا و لەو ماوەیەشدا هیچ خوێندنگەیەك بە زمانی کوردی لە ئازەربیجاندا بوونی نەبوو.

مێژوو:

هەرێمی کوردستانی لە ساڵی ١٩٣٠ز

ئەوەی پەیوەندداربێ بەم ناوچەیەوە، ناوی کوردستان لە ساڵی ١٩٢١ز دا بەکارهاتووە، (ساڵێك پێش دامەزراندنی هەرێمی کوردستان) لە ١٦ی تەموزی ١٩٢٣ز هەرێمی کوردستان بە بڕیاری لیژنەی ناوەندی تەنفیزی/ ئازەربیجانی سۆڤیەتی بەسەرپەرشتی (کیرۆف) دامەزرێنرا. خوێندنگە و شانۆی کوردی سەریان هەڵدا، هەرێمی کوردستان لە ٢٥ی ئایاری ١٩٢٣ بۆ ٨ی ئابی ١٩٣٠ بەردەوام بوو، کە ناوەندەکەی شاری (لاچین) بوو، بەڵام بەهۆی فشارەکانی (موستەفا کەمال ئەتاتورك)ی سەرۆکی تورکیا و ئەو رێککەوتنە نهێنییەی لەگەڵ ستالین و باگیرۆفدا هەیبوو، توانرا دەست بەسەر کوردستانی سووردا بگیرێت.

لە ئەرشیفی تورکیدا چەند بەڵگەنامەیەك بەرچاو دەکەون، تیایاندا ئاماژە بۆ ئەوە کراوە، کە دامەزراندنی هەرێمی کوردستانی لەلایەن کوردەکانی سۆڤیەتەوە کاریگەری هەبووە لەسەر هەڵگیرساندنی راپەڕینەکەی ئاراراتی ساڵی ١٩٣٠ز. کۆماری ئارارات لە باکووری رۆژهەڵاتی تورکیاوە بۆ ناوچەی ئاگری ئێستا بڵاوببۆوە (ئاگری ناوی تورکی ئاراراتە، کە تورکەکان ئەم ناوەیان لێناوە). (ئیحسان نووری) سەرکردایەتی راپەڕینەکەی ئاراراتی دەکرد و سەرکردەیەکی عەسکەری بوو، هەروەها توانیان هێزی سەرۆکی عەشیرەتی جەلالییەکان (ئیبراهیم حسکی) لە تیلۆ بۆ خۆیان رابکێشن و وەکو سەرکردەیەکیش دیارییان کرد، بەم جۆرەش بناغەیەکیان دارشت بۆ دروست بوونی دەوڵەتێکی کوردی لە داهاتوودا، لەو ناوچەیەشدا کە راپەڕینەکەی تیا بەرپابوو، یاسای توند و تۆکمە دژی دزی و تالآنی دەرکران، هەروەها پەیوەندییان لەگەڵ سەرکردەی شۆڕشەکانی رۆژهەڵاتی کوردستان (سمکۆ شکاك) لە ئێران رێکخست، پاشان کۆماری سەربەخۆی ئارارات لە ساڵی ١٩٢٧زدا راگەیەنرا، لە کاتی راپەڕینەکانی کورد لە باشووری رۆژهەڵاتی تورکیادا، لە تشرینی یەکەمی ساڵی ١٩٢٧ز، گوندێکی نزیکی ئارارات وەکو پایتەختی کاتی کوردستان دەست نیشان کرا.

کۆمەڵەی خۆیبوون بانگەوازێکیان ئاراستەی هەریەك لە دەوڵەتە زلهێزەکان و نەتەوە یەکگرتووەکان کرد، هەروەها بەمەبەستی وەرگرتنی هاوکاری و یارمەتی، نامەیان بۆ کوردانی ئێران و سووریا دەنارد، بەڵام پێش گەیشتنی هاوکارییەکان، لە ساڵی ١٩٣٠ز دا کۆماری ئارارات دەستی بەسەردا گیرا واتە؛ رووداوەکان لە ناوچە جیاوازەکانی کوردستان یەك بەوی ترەوە کاریگەرە.

له ساڵی ١٩٣٧ز دا دەستکرا بە ڕاگواستنی کوردانی ئازەربیجان و ئەرمینیا بۆ کۆمارەکانی ئاسیای ناوەڕاست و کازاخستان، لە ساڵی ١٩٤٤ز یشدا کوردەکانی جۆرجیا لەگەڵ تورکمانەکان و میسەخەتییەکان بۆ هەمان شوێن ڕاگوێزران.

لە ٢٧ی ئازاری ساڵی ١٩٩١زدا کۆمەڵەی یەکێتی کورد (یەکبوون) لەلایەن وەزارەتی دادی سۆڤیەتییەوە مۆڵەتی پێدرا و تۆمارکرا و بە شێوەیەکی یاسایی ئەوە دووپات کرایەوە کە: کێشەی کوردستانی قەفقازیا بە شێوەیەکی نایاسایی چارەسەر کراوە و پێویستە دووبارە بە ڕێگای دەستووری دابمەزرێنرێتەوە، دوای ئەوە (وەکیل موستەفایف) سەردانی (لاچین)ی پایتەختی کرد، لە ٩ی حوزەیرانی ساڵی ١٩٩٢ز کۆبوونەوەیەکی بەرفراوان ڕێکخرا لەلایەن ئەو کوردانەی بە چەندین پاس لە یەریڤانەوە هاتبوون، لەو کۆبوونەوە بەرفراوانەدا و بە ئامادەبوونی (وەکیل موستەفایف) نوێنەری بزوتنەوەی ڕزگاری خوازی کورد، بڕیاردرا بە (دووبارە دامەزراندنەوەی دەوڵەتی کوردی).

بڕیارەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان ٩١/٤١ لە ڕێککەوتی ٤ی کانوونی یەکەمی ١٩٨٦ز.

بڕیاری ٩٣/٤٢ لە ڕێککەوتی ٧ی کانوونی یەکەمی ١٩٨٧ز.

مادەی ٧٣-٧٦ لە یاسای نەتەوە یەکگرتووەکان.

مێژووی ڕابردووی گەلی کورد و هەستی بەرپرسیاریەتی لە چارەنووسی داهاتوویدا.

پێداگیری لەسەر بەرپابوونی یەکسانی مێژوویی.

کۆبوونەوەکانی دامەزراندنەوەی بزوتنەوەی ڕزگاری خوازی کورد و سەرجەم ڕێکخراوە کۆمەڵایەتییە- سیاسییەکانی کوردی یەکێتی سۆڤیەتی جاران، ڕایدەگەیێنێ:

دووبارە دامەزراندنەوەی دەوڵەتی کوردی و ناوەندەکەیشی شاری لاچینی پایتەختی کۆنی کوردستان دەبێت.

تا کاتی ئەنجامدانی هەڵبژاردن، دەوڵەتەکە لەلایەن بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کوردەوە بەڕێوە دەبرێت.

هەڵبژاردنی گشتی بۆ دیارکردنی نوێنەری گەلی کوردستان لە ١٩ی تەمووزی ١٩٩٢ز.

سەرۆکی کۆبوونەوەکان/ وەکیل موستەفایف

9ی حوزەیرانی ١٩٩٢ شاری لاچین

به کۆی دەنگ بەیاننامەکەی بزوتنەوەی رزگاری خوازی کوردی، دەنگی لەسەردرا و بە هەردوو زمانی کوردی و روسی چاپ کرا.

ئەو رۆژنامەنووسانەی لەلایەن ئەرمەنەکانەوە بانگهێشت کرابوون، هەواڵەکەیان لە سەرتاپای جیهاندا بلاَو کردەوە، بەلاَم نەتوانرا پارێزگاری لە مانەوەی دەوڵەتەکە بکری لەبەر چەندین هۆی جیاواز، یەکەم: ناتەبایی و نایەکگرتوویی نێوان کوردەکان. دووەم: هەر یەك لە ئێران و تورکیا رۆڵێکی نەرێنی گەورەیان گێرا، بە تایبەت تورکیا، ئەمە سەرەڕای چەند هۆکارێکی تر.

دواتر (موستەفایف) بوو بە پەنابەرێکی سیاسی لە ئیتاڵیا، لەو بارەیەشەوە بە دوور و درێژی کتێبێکی نووسیووە بە ناونیشانی (مێژووی کوردستانی قەفقازیا)، کە لەم لینکەدا:

http://pukmedia.com/russi/images/stories/pdf/bookku.pdf بە زمانی رووسی هەیە .

جێی بەبیر هێنانەوەیە کە لە سەرەتای ساڵی ١٩٨٨ز تا ساڵی ١٩٩٥ز و ساڵەکانی دواتریش، بە هەزاران کورد ناچارکران کۆمارەکانی قەفقازیا (جۆرجیا، ئەرمینیا، ئازەربیجان) بەجێ بهێڵن و بۆ روسیا و کازاخستان و ئەوروپا و ولاَتانی تر بگوێزنەوە.

لە ١٩٩١-١٩٩٢ و تا ئەمڕۆش، پارتی کرێکارانی کوردستان کاریگەرییەکی ئەرێنی زۆری لەسەر سەرجەم لایەنەکانی کوردی یەکێتی سۆڤیەتی جاران دروست کردووە و دروست دەکات، هەروەها دروستبوونی هەرێمی کوردستانی عیراق بە تایبەت دوای ساڵی ٢٠٠٣ز.

بە درێژایی سەدان ساڵ لە هەموو کۆمارەکانی یەکێتی سۆڤیەتی جاران، کۆمەڵگای کوردی توانیویەتی لەلایەن خۆیەوە پارێزگاری لە بوونی نەتەوەیی خۆی بکات، جگە لە کوردەکانی تورکمانستان و ئازەربیجان، چونکە بەشێکی زۆر لەو کوردانە بە شێوەیەکی نەخشە بۆ دارێژراو، لە رووی نەتەوەییەوە ئەسڕانەوە و ئەتوێنرانەوە، بە پێچەوانەی ئەمەشەوە دەبینین کوردەکانی ئەرمینیا و کازاخستان لەلایەنی نەتەوەییەوە پێشکەوتووترن.

***چاودێری سیاسی (کوردی سۆڤێتی پێشوو)**

Serokê Platforma damezrandina Kurdistana Mezin

Remezan Kerim